

УДК 355.232

П. В. Щипанський,

кандидат військових наук, професор,
заступник начальника Національного університету
оборони України імені Івана Черняховського
з наукової роботи, генерал-майор,

Р. І. Тимошенко,

доктор військових наук, старший науковий співробітник,
начальник центру воєнно-стратегічних досліджень
Національного університету оборони України
імені Івана Черняховського, генерал-майор,

С. М. Салкуцан,

кандидат військових наук, доцент,
заступник начальника Національного університету
оборони України імені Івана Черняховського
з навчальної роботи, полковник

Формування нової парадигми військової освіти

У статті викладені погляди авторів на характерні риси формування нової парадигми військової освіти, яка відповідає потребам Збройних Сил України та міжнародним стандартам якості підготовки військовослужбовців, зумовлює реалізацію в контексті військової реформи таких з них, як забезпечення її правових основ, визначення та усунення сукупності чинників, що зумовлюють проблеми вдосконалення військової освіти, визначення цілей, принципів і завдань формування нової системи військової освіти, окреслення структури підготовки військових фахівців, системи підготовки офіцерських кадрів, її наукове та високотехнологічне забезпечення, побудова системи забезпечення якості військової освіти.

Ключові слова: парадигма військової освіти, якість підготовки військових фахівців, компетентнісний підхід.

© П. В. Щипанський, Р. І. Тимошенко, С. М. Салкуцан, 2017

Постановка проблеми. Реформування військової освіти є одним з пріоритетних завдань розбудови Збройних Сил України, а отже, й нашої держави загалом. Фундаментом, який визначає відповідні засади розвитку військової освіти, є її нова парадигма, котра нині широко обговорюється в колах фахівців у галузі військової освіти у зв'язку із зовнішніми та внутрішніми обставинами, що склалися в безпековому середовищі країни. Висловлюємо свій погляд на зміст нової парадигми військової освіти в державі.

Парадигма військової освіти в Україні є сукупністю філософських, загальнотеоретичних основ та поглядів на сучасний стан, внутрішні й зовнішні умови функціонування військової освіти, проблеми та причини їх виникнення, чинники, що стримують її розвиток, і перспективи подальшого вдосконалення.

У контексті реформування українського війська та вітчизняної вищої освіти вважаємо за доцільне визначити фундаментальною основою змін у військовій освіті парадигму цілісності умов підготовки військових фахівців, яка відповідає потребам Збройних Сил України та міжнародним стандартам якості підготовки військовослужбовців (далі – Парадигма).

Зазначимо, що ці умови утворюють певну систему, безпосередніми складовими якої є:

- правова основа реформи в галузі військової освіти;
- сукупність визначених чинників, які зумовлюють проблеми вдосконалення військової освіти, та шляхи їх розв'язання;
- цілі, принципи й завдання формування нової системи військової освіти;
- структура підготовки військових фахівців, що відповідає потребам комплектування Збройних Сил України кваліфікованими кадрами;
- система підготовки офіцерських кадрів, яка відповідає вимогам законодавства України в галузі освіти;
- виховання в системі військової освіти як умова формування особистості військовослужбовця, котрий є зразком моральності й патріотизму в українському суспільстві;
- наукове та високотехнологічне забезпечення військової освіти;
- система забезпечення якості військової освіти;
- наявність потрібної для проведення реформ у галузі військової освіти матеріально-технічної бази вищих військових навчальних закладів і військових навчальних підрозділів вищих навчальних закладів (далі – ВВНЗ) та достатнього фінансового забезпечення.

Розглянемо окремі умови реалізації зазначеної Парадигми в контексті реформування військової освіти.

Правовою основою реформ у галузі військової освіти є передусім Конституція України [1], Закон України «Про вищу освіту» [2], Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [3], Національна

доктрина розвитку освіти [4], Стратегія національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки [5], Національна рамка кваліфікацій [6], законодавчі акти України з питань оборони й національної безпеки, зокрема Воєнна доктрина України [7], Стратегія національної безпеки України [8], Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року “Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України”» [9], Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2016 року “Про Стратегічний оборонний бюлетень України”» [10], інші нормативно-правові акти України.

Зауважимо, що останнім документом визначені безпосередні завдання реформування військової освіти в контексті загальної реформи Збройних Сил України. Зокрема в ньому йдеться про використання в практиці роботи ВВНЗ передових методик підготовки збройних сил держав – членів НАТО, використання технологій дистанційного навчання, приведення змісту освіти та якості підготовки (перепідготовки) і підвищення кваліфікації військових фахівців у відповідність до потреб сил оборони та з урахуванням досвіду антитерористичної операції. Цілком підтримуємо актуальність цих та інших питань, що становлять основу реформування військової освіти, та вважаємо, що ефективність виконання зазначених завдань зростатиме, якщо на базі кожного ВВНЗ будуть розроблені відповідні програми запровадження в навчальний процес зарубіжних методик підготовки військовослужбовців, технологій дистанційного навчання, оновленого змісту освіти тощо, що надасть системі нормативно-правового забезпечення реформ військової освіти більшої практичної конкретизації.

Військова освіта є складовою загальнодержавної системи освіти, в яку вона інтегрується на засадах єдиної законодавчої бази та відповідних нормативно-правових актів. Перебуваючи в правовому полі вищої освіти України, ВВНЗ використовують такі її системні елементи, як, зокрема, рівні та ступені (кваліфікації) освіти, галузі знань, напрями, спеціальності і спеціалізації, освітні та наукові програми, стандарти освітньої діяльності і стандарти освіти тощо. Однак, зважаючи на те, що професійна діяльність військовослужбовця вирізняється виключною відповідальністю за власне життя, життя інших військових та цивільних осіб, вважаємо, що до системи військової освіти має належати така норма, як «гарантування якості підготовки фахівців з боку ВВНЗ», а сама концепція гарантування цієї якості як документ, що визначає державну політику в галузі військової освіти, повинна в найближчому майбутньому стати предметом обговорення в широких колах військових освітян. Зауважимо, що ми розуміємо гарантування якості військової освіти як поруку (відповідальність) ВВНЗ за виконання державного замовлення (відповідно до прийнятих стандартів освіти) на підготовку військових фахівців

зі ступенем сформованості визначених компетентностей у кожного з них не нижче встановленого рівня.

Водночас слід урахувати, що без вивчення та усунення чинників, які зумовлюють проблеми вдосконалення військової освіти, неможливе створення програм реформування на будь-яких парадигмальних засадах. Більшість із цих чинників стали очевидними у зв'язку з подіями на сході країни, іншими докорінними змінами в зовнішньому та внутрішньому безпековому середовищі держави, які сталися останніми роками та виступили каталізаторами реформ у галузі військової освіти. Отже, на наше переконання, **основними чинниками та причинами, які стримують розвиток військової освіти, є:**

- незавершеність розроблення законодавчої бази щодо освіти в державі, зокрема нового Закону «Про освіту», затримка в імplementації окремих положень Закону України «Про вищу освіту»;
- несистемне проведення військово-професійної орієнтації молоді, національно-патріотичного виховання, початкової військової підготовки в загальноосвітніх навчальних закладах під час допризовної підготовки;
- низька ефективність реалізації політики внутрішнього та зовнішнього забезпечення якості освіти та освітньої діяльності ВВНЗ;
- недостатнє впровадження в педагогічну практику основ професіографічного та компетентнісного підходів під час проектування освітньої діяльності щодо підготовки військових фахівців;
- повільне впровадження в освітній процес сучасних інформаційних, інформаційно-комунікаційних та особистісно орієнтованих педагогічних технологій;
- застарілість матеріально-технічної бази ВВНЗ, відсутність достатньої кількості сучасних зразків озброєння та військової техніки, навчально-тренувальних систем і комплексів, засобів моделювання;
- недостатнє ресурсне забезпечення та не завжди ефективне використання наявних ресурсів.

Частина зазначених чинників може бути усунута шляхом реалізації висвітлених вище заходів з поліпшення нормативного забезпечення реформ військової освіти, запровадження концепції гарантування її якості, подальшої інтеграції військової освіти в систему національної освіти України, вивчення та використання кращого досвіду підготовки військовослужбовців у країнах – членах НАТО тощо. Інші заходи можуть бути визначені в процесі обговорення подальших умов реалізації Парадигми.

Окреслимо безпосередні **цілі формування нової системи військової освіти в Україні** як необхідні умови проведення реформ у галузі підготовки військових фахівців. На нашу думку, до таких цілей слід віднести:

- нарощування інноваційного потенціалу системи військової освіти, забезпечення її інтеграції у вітчизняний освітній та європейський і світовий військово-освітні простори з урахуванням особливостей удосконалення основних складових сектору безпеки і оборони України,

сумісних з відповідними структурами країн – членів НАТО;

- усебічне забезпечення якості підготовки військових фахівців та якості освітньої діяльності ВВНЗ на засадах гарантування;

- приведення кількісних та якісних показників системи військової освіти у відповідність до завдань, що поставили перед Збройних Сил України у зв'язку з подіями на сході країни, іншими докорінними змінами в секторі безпеки та оборони держави.

При цьому, на наше переконання, **основними принципами формування нової системи військової освіти в Україні** є такі:

- забезпечення реалізації положень Воєнної доктрини України, Концепції розвитку сектору безпеки і оборони України, Стратегічного оборонного бюлетеня України та інших нормативних документів у контексті питань, котрі визначають цілі та зміст підготовки військово-службовців;

- відповідності нормативно-правової бази військової освіти державним та європейським освітнім стандартам та особливостям розвитку основних складових сектору безпеки і оборони України щодо їх сумісності зі структурами країн – членів НАТО;

- забезпечення інтеграції військової освіти в загальнодержавну систему освіти;

- забезпечення інтеграції системи військової освіти України в європейський військово-освітній простір за умови збереження та розвитку досягнень і прогресивних здобутків національної військової школи, органічний зв'язок військової освіти зі світовою та національною історією, культурою, традиціями;

- пріоритетності військово-професійної спрямованості та національно-патріотичного виховання військових фахівців у системі освітньої діяльності ВВНЗ;

- гнучкості й прогностичності системи військової освіти;

- ступеневості системи підготовки військових фахівців, безперервності освіти протягом усього терміну служби;

- випереджального характеру підготовки військових фахівців відносно потреб розвитку Збройних Сил України;

- забезпечення інтеграції освітнього процесу з науковою, науково-технічною та інноваційною діяльністю, розвитку наукових шкіл;

- гуманізації та гуманітаризації військової освіти, пріоритетності формування у військовослужбовців загальнолюдських цінностей;

- незалежності здобуття військової освіти від впливу політичних партій, громадських та релігійних організацій;

- органічного зв'язку функціонування військових навчальних закладів з діяльністю військ (сил);

- автономності ВВНЗ та їх відповідальності за якість підготовки військових фахівців.

Відповідно до визначеної мети та принципів формування нової Парадигми військової освіти **головними завданнями** її впровадження в систему військової освіти можуть бути:

- створення організаційно-правових, фінансово-економічних і матеріально-технічних умов для задоволення потреб Збройних Сил України в компетентних військових фахівцях з урахуванням європейських освітніх стандартів та особливостей розвитку основних складових сектору безпеки і оборони України щодо їх сумісності зі структурами країн – членів НАТО;

- удосконалення системи допризовної підготовки молоді, її військово-професійної орієнтації, національно-патріотичного виховання та відбору кандидатів на навчання у ВВНЗ;

- оптимізація та оновлення відповідно до чинних нормативних вимог усіх складових системи військової освіти (мережі ВВНЗ, стандартів освітньої діяльності тощо);

- удосконалення якості військової освіти та освітньої діяльності у ВВНЗ;

- приведення змісту й технологій підготовки військових фахівців у відповідність із сучасними вимогами до реформування Збройних Сил України з пріоритетами військово-професійної спрямованості та національно-патріотичного виховання;

- провадження наукової діяльності в галузі військової освіти, забезпечення підготовки наукових і науково-педагогічних кадрів вищої кваліфікації, а також органічного поєднання в освітньому процесі ВВНЗ освітньої, наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності;

- активізація міжнародного співробітництва у сфері військової освіти з провідними країнами світу та відповідними структурами країн – членів НАТО;

- приведення матеріально-технічної бази та рівня фінансування ВВНЗ до вимог забезпечення високої якості підготовки військових фахівців.

Як на сьогодні, так і в майбутньому визначаємо військову освіту як ступеневу систему безперервного навчання військових фахівців від допризовної військової підготовки молоді до навчання офіцерів оперативно-стратегічного рівня. Ця система визначається певною **структурою підготовки військових фахівців**, яка традиційно охоплює такі складники:

- допризовна підготовка громадян;

- підготовка призовників за військово-технічними спеціальностями;

- підготовка осіб рядового, сержантського (старшинського) складу строкової військової служби та військової служби за контрактом;

- вища освіта військових фахівців;

- підвищення кваліфікації, перепідготовка осіб офіцерського та сержантського (старшинського) складу військової служби за контрактом.

Зазначимо, що, на нашу думку, в умовах проведення антитерористичної операції така структура має певний

час зберігатися, адже вона забезпечує Збройні Сили України військовими кадрами визначеної кваліфікації. Але в майбутньому військовою діяльністю повинні займатися лише професіонали, які працюють за контрактом, тому до чинної структури підготовки військових фахівців мають бути внесені певні зміни.

Підготовка офіцерських кадрів є провідним завданням системи військової освіти. Оскільки вища військова школа належить до загальнонаціональної системи вищої освіти, це робить її конкурентоздатною порівняно з іншими галузями освіти нашої держави (медичною, педагогічною, юридичною тощо), адже випускник ВВНЗ отримує одночасно і державний диплом про присудження йому певного освітнього рівня, і рівень підготовки офіцера, який визнається в збройних силах інших країн. Вважаємо, що такий формат військової освіти має залишатися незмінним.

Водночас докорінних змін має набути навчальний процес у ВВНЗ. Неодноразово міністр оборони України та начальник Генерального штабу – Головнокомандувач Збройних Сил України наголошували на необхідності врахування в процесі підготовки курсантів і слухачів досвіду проведення антитерористичної операції. У зв'язку із цим зміни мають торкнутися не лише змісту, а й технологій навчання.

Провідною характеристикою навчального процесу у ВВНЗ стає й запровадження компетентнісного підходу в підготовці військових фахівців. Компетентність здобувача вищої військової освіти ми розуміємо як інтегральний показник його підготовленості до професійної діяльності у змінюваних умовах її здійснення в мирний і воєнний час за набутою спеціальністю (спеціалізацією) та до професійного самовдосконалення, як ступінь сформованості знань, умінь, навичок, особистісних якостей, якими повинен оволодіти здобувач відповідного ступеня вищої освіти за освітньою програмою згідно з вимогами стандартів певного рівня вищої освіти.

Загальновідомо, що провідна роль у підготовці офіцерських кадрів належить науковим і науково-педагогічним працівникам. **Підготовка наукових і науково-педагогічних працівників вищої кваліфікації** здійснюється у ВВНЗ, провідних науково-дослідних установах через ад'юнктуру й докторантуру. Вищі військові навчальні заклади забезпечують підвищення кваліфікації та стажування педагогічних і науково-педагогічних працівників. Однак останнім часом до певної категорії викладачів ми висуваємо додаткову вимогу: педагоги, котрі викладають спеціальні дисципліни, повинні мати бойовий досвід, досвід участі у проведенні антитерористичної операції на сході України. Лише такий викладач може мати системне уявлення про знання та вміння, затребувані в бою, та, головне, користуватися справжньою повагою з боку курсантів і слухачів.

Післядипломна освіта, підвищення кваліфікації та стажування педагогічних і науково-педагогічних пра-

цівників мають відбуватися з метою реалізації завдань освітньої реформи. За результатами курсового навчання такі працівники мають покращувати свої знання і вміння щодо застосування новітніх навчальних технологій. Отже, вважаємо, що зміст відповідних програм підвищення кваліфікації та стажування працівників ВВНЗ має в найближчому майбутньому переглядатися, що пришвидшить просування реформи військової освіти.

Крім того, на наше переконання, всі педагогічні та науково-педагогічні працівники повинні володіти іноземною мовою, адже це дасть їм змогу краще опанувати сучасні методики підготовки військовослужбовців, які використовуються за кордоном, обмінюватися досвідом із зарубіжними колегами тощо. Через це багато завдань покладатиметься не лише на центри мовної підготовки при ВВНЗ, а й на самих викладачів як суб'єктів самовдосконалення.

Виховання в системі військової освіти є органічною складовою національно-патріотичного виховання й одним з пріоритетів формування особистості військовослужбовця як найвищої соціальної цінності. Випускник ВВНЗ має бути гордістю своєї країни та прикладом для молоді. Через це ми висуваємо певні вимоги до виховної роботи з курсантами та слухачами, основними напрямками і пріоритетами якої є:

- формування у військовослужбовців високих військово-професійних та морально-бойових якостей, розуміння їх значущості та відповідальності за захист своєї Батьківщини;
- виховання особистості, яка усвідомлює свою належність до Українського народу, сучасної світової цивілізації, орієнтується в реаліях і перспективах соціокультурної динаміки, підготовлена до життя і праці у світі, що змінюється;
- виховання поважного ставлення до національних святинь, державної символіки, мови, а також до історії та культури всіх корінних народів і національних меншин, які проживають в Україні, формування культури міжетнічних і міжособистісних відносин;
- виховання людини демократичного світогляду, яка дотримується громадянських прав і свобод, з повагою ставиться до традицій культури, віросповідання та мови спілкування народів світу;
- розвиток у військовослужбовців творчих здібностей і навичок самостійного наукового пізнання, самоосвіти і самореалізації особистості.

Освітня та виховна діяльність у закладах військової освіти мають здійснюватися з урахуванням останніх досягнень науки і техніки – тільки в такому разі ми будемо здатні підготувати висококваліфікованих фахівців, котрі вміють працювати із сучасними технологіями. Тому **наукова, науково-технічна та інноваційна діяльність**, що здійснюється у ВВНЗ, є невід'ємною складовою освітньої діяльності та проводиться з метою інтеграції наукової, освітньої та військової діяльності.

Одним з найактуальніших на сьогодні напрямів наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності є розроблення концептуальних підходів до забезпечення якості військової освіти ВВНЗ, що є передумовою гарантування якості підготовки фахівців. Вважаємо, що діяльність стосовно забезпечення якості освіти має бути впроваджена у ВВНЗ на рівні системи. А сама **система забезпечення якості** освітньої діяльності та якості військової освіти ВВНЗ повинна базуватися на здійсненні низки заходів:

- визначення принципів і процедур забезпечення якості військової освіти;
- здійснення моніторингу та періодичного перегляду освітніх програм;
- щорічне оцінювання здобувачів вищої освіти, науково-педагогічних працівників ВВНЗ та регулярне оприлюднення відповідних рейтингів на офіційному веб-сайті ВВНЗ;
- забезпечення підвищення кваліфікації наукових і науково-педагогічних працівників;
- забезпечення наявності необхідних ресурсів для організації освітнього процесу, у тому числі самостійної роботи слухачів (курсантів), за кожною освітньою програмою;
- забезпечення наявності інформаційних систем для ефективного управління освітнім процесом;
- забезпечення ефективної системи запобігання та виявлення академічного плагіату в наукових працях працівників ВВНЗ і здобувачів вищої освіти.

Належне місце в забезпеченні високої ефективності створеної системи військової освіти посідає ресурсне забезпечення навчального процесу. Йдеться не лише про кадрове чи наукове забезпечення, про що ми згадували вище, а й про **матеріально-технічну базу ВВНЗ**, яка являє собою комплекс навчальних, матеріальних і технічних засобів, будівель, споруд, майнових комплексів, обладнання, іншого майна, призначених для забезпечення підготовки курсантів (слухачів) відповідно до навчальних планів, програм, сучасних технологій і методик навчання, а також для виконання наукових досліджень і підготовки науково-педагогічних кадрів. Відзначимо такі пріоритетні напрями вдосконалення матеріально-технічної бази ВВНЗ у контексті реалізації Парадигми, як забезпечення пріоритетної поставки до ВВНЗ нових і модернізованих зразків озброєння та військової техніки, імітаційно-тренувальних комплексів, сучасної комп'ютерної техніки та засобів зв'язку, створення комплексу сучасних засобів навчання, розроблення навчально-методичної літератури, зокрема електронних підручників і посібників, навчально-лабораторного обладнання для ВВНЗ, перетворення бібліотек ВВНЗ на інформаційні центри, постійне оновлення фонду навчальної та наукової літератури.

Фінансове забезпечення системи військової освіти здійснюється в межах асигнувань, передбачених для

Міністерства оборони України в бюджеті та за рахунок позабюджетних джерел. З урахуванням тенденцій розвитку системи військової освіти цілком слушно вважати пріоритетом бюджетної політики у сфері забезпечення її функціонування застосування програмно-цільового підходу до визначення обсягів фінансових і матеріально-технічних ресурсів відповідно до подібної практики держав – членів НАТО.

Зазначимо, що основними джерелами фінансування військової освіти, крім коштів державного бюджету, на сьогодні є кошти, отримані від надання військовими навчальними закладами додаткових освітніх та інших послуг, гранти, кошти, отримані від здійснення військовими навчальними закладами економічної діяльності, регламентованої державою, отримані за рахунок оплати виконаних науковцями ВВНЗ досліджень з договірних науково-дослідних та дослідно-конструкторських робіт, оплати підготовки студентів за контрактом та підготовки офіцерів запасу, оплати підготовки іноземних військових фахівців. Зазначимо, що на сьогодні ВВНЗ мають достатні фінансові можливості для реалізації нової Парадигми військової освіти.

Висновки. Парадигма цілісності умов підготовки військових фахівців, яка відповідає потребам Збройних Сил України та міжнародним стандартам якості підготовки військовослужбовців, передбачає реалізацію в контексті військової реформи таких з них, як забезпечення її правових основ, визначення та усунення сукупності чинників, що зумовлюють проблеми вдосконалення військової освіти, визначення цілей, принципів і завдань формування нової системи військової освіти, окреслення структури підготовки військових фахівців, системи підготовки офіцерських кадрів, визначення пріоритетів післядипломної освіти військовослужбовців, реалізацію виховної складової в системі військової освіти, її наукове та високотехнологічне забезпечення, побудову системи забезпечення якості військової освіти, а також створення необхідної для проведення реформ у цій галузі матеріально-технічної бази вищих військових навчальних закладів та їх достатнє фінансування.

Перелік літератури

1. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2254к/96-вр>.
2. Закон України № 1556-VII «Про вищу освіту» від 1 липня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page2>.
3. Указ Президента України № 344/2013 «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» від 25 червня 2013 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>.
4. Указом Президента України № 347/2002 «Про Національну доктрину розвитку освіти» від 17 квітня 2002 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>.

5. Указ Президента України № 580/2015 «Про Стратегію національно-патріотичного виховання дітей та молоді на 2016–2020 роки» від 13 жовтня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/580/2015>.

6. Постанова Кабінету Міністрів України № 1341 «Про затвердження Національної рамки кваліфікацій» від 23 листопада 2011 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1341-2011-п>.

7. Указ Президента України № 555/2015 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року “Про нову редакцію Воєнної доктрини України”» від 24 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/555/2015>.

8. Указ Президента України № 5287/2015 «Про Стратегію національної безпеки України» від 24 вересня 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/287/2015>.

9. Указ Президента України № 92/2016 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 4 березня 2016 року “Про Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони України”» від 14 березня 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/92/2016>.

10. Указ Президента України № 240/2016 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 20 травня 2016 року “Про Стратегічний оборонний бюлетень України”» від 6 червня 2016 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/240/2016>.